

JENEI FERENC

JEGYZETEK A SZIGETI VESZEDELEM SZÖVEGÉRŐL

Az Irodalomtörténeti Intézet feladatául választotta Zrínyi Miklós összes művei kritikai kiadását. Az első kötetben közlendő költői művek kiadása előkészítésének alapvető feladata a zágrábi egyetemi könyvtárban őrzött kézirat és az 1651. évi *bécsi kiadás* viszonyának tisztázása és annak eldöntése, melyik alapján készüljön a kritikai kiadás. Az előkészítő munka során szövegkritikai, helyesírástörténeti és nyelvjárástörténeti szempontokból egybevetettük a két szöveget és megfigyeléseinket rendbeszedve, a következőket állapítottuk meg:

1. Az ún. *zágrábi kézirat* Zrínyi fogalmazványáról készült másolat. Műve elkészülte után, hihetőleg még 1646 első felében, Zrínyi azt letisztáztatta, nyilvánvalóan azért, hogy a maga nehezebben olvasható és bizonyosan javításokkal teli fogalmazványáról legyen egy könnyen kezelhető és könnyen olvasható példánya. A másolatot Zrínyi átolvasta és egy csomó hibáját kijavította. Szakaszokat törölt, újakat iktatott be és javított a sűrűn előforduló verselési hibákon is. E javítások nyomait a *zágrábi kéziratban* világosan felismerhetjük, de a kézirat tüzetes vizsgálatánál megállapíthatjuk azt is, hogy a másoló íródeák is javított azon, a maga ejtette másolási hibákat igazítva helyre.¹

Amikor Zrínyiben felmerült a gondolat, hogy verseit sajtó alá adja, a kézpéldányt a nyomda számára, valószínűleg az 1650. év folyamán lemásoltatta. De mielőtt a nyomdába adta volna, ezt a példányt is átjavította, szakaszokat törölt, újakat iktatott be és továbbjavított a verselési hibáin is. E javításokat a *zágrábi kézirat* és a *bécsi kiadás* szövegeltéréseiben találjuk meg. Sajnos, a nyomda számára készült másolat ma már nem ismeretes, elveszett. A kétszeri javítás eredménye a Szigeti Veszedelemnek a *bécsi kiadásból* ismert szövege, ezt kell tekintenünk a Szigeti Veszedelem végső szövegének.

2. Nyelvjárástörténeti szempontból összevetettük Zrínyi sajátkezű leveleit és a *zágrábi kéziratot*. Megállapítottuk, hogy közöttük csupán csak lényegtelen eltérés van. A *zágrábi kéziratot* olyan íródeák másolta, aki Zrínyivel azonos nyelvjárást beszélt, aki éppen ezért nem kevert idegen nyelvjárási sajátosságokat Zrínyi szövegébe. Teljes mértékben helytálló Trócsányi Zoltán megfigyelése: „A költő leveleinek nyelve az Obsidio Sigethiana említett kéziratának nyelvével azonos, tehát a kézirat szövegének nyelve Zrínyi nyelve”.²

3. A *Zágrábi kézirat* és a sajátkezűleg írt levelek szövegét a *bécsi kiadásával* egybevetve megállapítottuk, hogy nyelvjárási szempontból lényeges különbségek vannak közöttük. Csúpan az *i ~ ü* magánhangzózaváltozás szempontjából azonosak, az *ö ~ ü*, *ë ~ ö*, *i ~ é*, *o ~ á* változások már keverten jelentkeznek. Ha azt keressük, hogy a *zágrábi kéziratban* mutatkozó egységes nyelvjárási képet mikor és hol változtatták meg, gondolhatnánk a nyomdai kéziratot másoló íródeákra, hiszen az kétségtelen, hogy Zrínyi környezetében voltak, kancelláriáján dolgoztak olyan íródeák is, akik más nyelvjárást beszéltek. Feltehető az, hogy egy ilyen másoló, pontatlanul dolgozva, a maga nyelvjárásának sajátágaival keverte Zrínyit. De ennek a feltevésnek ellentmond az, hogy Zrínyi, bár az olvasónak írott előszavában szerénykedve beszél arról, hogy verseire több munkát nem tudott vesztegetni, a *zágrábi kéziratot* gondosan átjavította. Javításairól alább még szólunk, itt csak egyetlen dolgot említünk: a *c* hangot jelölő *cz* betűket gondosan átjavította *c-re*, amit a kiadás megint *cz-re* igazított. Feltehető-e az, hogy a kézirat példányt ilyen gondosan javító Zrínyi a nyelvjárási eltéréseket benne hagyta volna a nyomdába adott kéziratban?

Rendszerbe szedve a kéziratban megállapítható és Zrínyi kezétől származó javításokat, valamint azokat a javításokat, melyeket Zrínyi a nyomdába adott kéziratban végrehajtott,

¹ Vizsgálódásainknál a zágrábi kéziratnak a Széchenyi könyvtárban levő fényképmásolatát használtuk.

² TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Szerző és nyomdák. MK. 1957. 268.

melyeket a kiadásból pontosan megállapíthatunk, Zrínyi nagyon gondos munkájára kell felfigyelnünk. Ebből következően a nyelvjárási változások helyét és végrehajtóját nem Zrínyi környezetében, hanem a nyomdában kell keresnünk.

4. Az „ADRIAI TENGERNEK SYRENAIA”-t „nyomtatta Bechben a Kolonjai Udvarban Kosmerovi Máté Császár Ó Felsége Könyvnyomatója”. A lengyel származású lorenzbergi Cosmerovius Máté egyike a legkiválóbb 17. századi bécsi könyvnyomatóknak. 1640-ben feleségül vette, a magyar nyelvű könyveiről jól ismert, Formica Máté özvegyét. A Formica nyomdát magához váltva, 1645 óta adott ki magyar nyelvű könyveket.³ Az ország nyugati részén élő főurak egyházi írók és jezsuiták nyomdázza, aki könyveit a kor nyomtatványai közül kiemelkedő magas tipográfiai színvonalon állította elő. Európai méretekben is nagy nyomdai üzeme, hat sajtója volt és a betűöntéssel is foglalkozott, német, latin, olasz, lengyel, magyar nyelven adott ki könyveket, tehát szükségszerűen kellett e nyelveken beszélő korrektorainak is lenni. Zrínyi előtt, hat évvel megelőzve, csak Eszterházy Miklós nádor inté leveleit adta ki Rákóczi Györgyhöz, illetve Lónyay Sigmondhoz. Ha az Eszterházy köteteket Zrínyi mellé helyezzük, látjuk, hogy a könyvét nyomdába adó Zrínyi, annak tipográfiai kiállítására is gondolt, elsőrendű nyomdai kiállítást igényelt; könyve nyomdai szépségére is gondja volt. Természetes az, hogy az üzleti szempontokkal nem gondoló és bizonyosan a maga költségén is nyomtató Zrínyi a nyomdától gondos munkát kívánt és így jogos az a feltevésünk, hogy a Syrena korrigálására Cosmerovius ez alkalomra külön korrektort alkalmazott. (Zrínyéhez hasonló szép kiállításban csupán csak Listi László Magyar Mária jelent meg két esztendő múlva. A nagyvagyonú Zrínyi-epigon ebben is utánozta mesterét.)

Ki volt ez a korrektor, — a bécsi udvari hivatalok valamelyik magyar alkalmazottja, az egyetlen hallgatója, Bécsben élő magyar pap? —, ma már nem tudjuk megállapítani. Arra sincs adatunk, hogy a nyomda alkalmazottja lett volna. De az bizonyos, hogy más magyar nyelvjárást beszélő és helyesírása is különbözött Zrínyiétől. A Badics Ferenc-féle kiadás függeléke több mint 33 lapon sorolja fel, a Szigeti Veszedelem esetében, a kézirat és kiadás eltéréseit. Közel ezerhat száz eltérést mutat be. De az első figyelmes átolvasásra is világos, hogy olyan eltérés, amely jelentést, szóalakot, szavakat, vagy mondatokat változtatna meg, sokkal kevesebb akad. Négyesy László kritikai apparátusában „A kézirat eltérései” fejezetben vizsgálja ezeket és két fejezetre osztja. Előbb „Apróbb (alaktani, esetleg írásmódbeli) eltérések” cím alatt az eltérések tömegét sorolja fel, minden osztályozás, megkülönböztetés nélkül. Ha helyesírás és nyelvjárástörténeti szempontból szétválasztotta volna az anyagot, sokkal világosabb képet kapnánk a kézirat és a kiadás kettősségéről. A második fejezetbe utalt „Szövegbeli eltérések” száma alig 300, de ezek jórésze is szintén csak helyesírási és nyelvjárási jellegű.⁴

A korrektor nyelvjárási sajátosságai a bécsi kiadás szövegében Zrínyiével keverednek. A kettőt teljesen szétválasztani ma már nem lehet, csak bizonyos eltérésekre mutathatunk rá. Ugyanez a helyzet a helyesírás szempontjából is. Zrínyi sajátkezdő levelei és a zágrábi kézirat helyesírása, a Káldy György munkássága nyomán kialakult, katolikus helyesírás elveit követik. Ugyanezen az úton jár a bécsi kiadás is, mégis azonban a kézirat és a nyomtatvány helyesírása között vannak eltérések. A c ~ cs jelölésében a nyomtatott szöveg cz ~ ch jelpárt alkalmazza. A másoló íródeák cz-it Zrínyi következetesen c-re javítja. A j jelölésében egyik sem következetes. Az i, j, y-t mindegyik használja, de a kéziratban az i használata a gyakoribb, a szótagvégen pedig az y. Az u jel a kéziratban egyformán jelöl u-t és v-t, sőt a v-t gyakran ű-vel is jelöli, a kiadásban a v hangot már csak v jelöli. A kézirat a mássalhangzó hosszúságot igen gyakran nem jelöli, csak egy jelet használ. A szóvégi g hangot a kézirat gyakran gh-val jelöli, a nyomtatvány csak ritkán. A kétbetűs mássalhangzókat a kézirat gi, li, ni-nek jelöli, míg a kiadás gy, ly, ny-nek. Tovább folytathatók a jelölés eltéréseit, de felsorolásuk nem változtatná meg a kézirat és a kiadás helyesírásáról kialakított képünket. Mindkettő azonos elvek szerint ír, eltéréseik abból következnek, hogy a kézirat jelrendszere maradibb állapotot tükröz. Helyesírástörténeti vizsgálatainknak ez irányban is ki kellene terjesztenünk figyelmüket, mert a helyesírás alakulása nem egyenletes. A maradi kézírással szemben a nyomdák haladók, de ezek helyesírásának fejlődése sem egyenletes, nyomdánként, sőt művenként változó.

5. Említettük, hogy Zrínyi két ízben javított a Szigeti Veszedelemen. Ez esetben figyelmen kívül hagyva a nagyobb szövegváltoztatásokat, kihagyott vagy betoldott új szakaszokat. Csupán a szavak vagy mondatok egyéb változásaira figyelve, szembeötlök, hogy az egy-egy soronbeli kisebb változások nagyrésze a verselés pontossága, hibátlan volta érdekében tör-

³ CASTLE EDUARD : Geschichte einer Wiener Buchdruckerei. 1548—1948. Wien 1948.
MAYER ANTON : Wiens Buchdrucker-Geschichte Erster Band. 1482—1682. Wien 1883.

⁴ Zrínyi Miklós költői műveiből, Kiadja NÉGYESY LÁSZLÓ. Bp. 1914.

tétek. Vegyük szemügyre előbb a kézirat, majd a nyomtatott szövegen észlelhető verselési jellegű javításokat, igazításokat:

- I. 18. 4. Ellenemre minden || gonoszban merülny⁵
37. 1. Leszis mert alkusznak || de te menny ű ráiok
57. 2. Köztök bizony nekünk || nagy gondokat adna
- III. 26. 3. Osztan mind uirrattig || mi bizuast alugyunk
26. 4. Mert tudom bizonynal || kaurt mi nem látunk
- VII. 38. 2. Méért ragadád el || ez uitészt hirtelen
- XI. 35. 3. Titkon te el lehec || ualamily városban
- XII. 72. 3. Hun uan kaur uérén || nyert io hired neued
- XIII. 47. 2. Mig nagio b károkát || nem uallunk keserüel
96. 2. Mellyek tiz ostrommal || iüttek ránk éltekbén
- A felsorolt tiz sorban egy-egy szótaggal, vagy egyszótagú szóval egészítette ki az eredeti fogalmazványban 11 szótagú sorokat tizenkettősökre.
- I. 14. 4. Mindenüt rontám uesz- || tém ellenségeket
IV. 58. 4. Hogy sem az kit kel hoz- || nom kételenséggel
- XIV. 48. 1. Igy uan mert ennihany || nyomorult körösztén
- E három esetben az első kettőben 10, a harmadikban 9 szótagú sort egészített ki két, illetve három szótagú szókkal tizenkét szótagú sorokká.
- II. 43. 2. Hosa hatuan három || pénzt ost<á>nak mind szélel
IV. 20. 1. Az sere<...>gek között || ezek hordosztatnak
53. 3. Nem nyugovék még <me> nem || tölte Chászár fülét
- V. 14. 4. Chinalt es, az pogány || <at>tul el uette asztot
79. 4. Mástul penig<len> szeren- || chét s annak gyümölichét
- VI. 56. 4. Mert semmit nem mér el || mulatni hagyás<á>ban
- VII. 44. 4. Emberben peniglen || soha <me> nem uyul uér
IX. 22. 2. Veled edgyüt nagyob- || bakat <...> chelekettem
41. 3. Ű eszt<et> le uonta sze- || rechen Hamuiuanrul
- X. 51. 3. Mert ű harcra ki megy || <en> Török eleibe
XI. 37. 4. Mert Deli Vidot meg || esmer<het>te már harcban
- XII. 84. 2. Szerenche forgando- || ságát <te> semminek uélsz
110. 2. Mesztélen az fákat || tőuebül <ki>rángattya
- XV. 9. 1. Igy monda nagy Zrini || <é>s az egész uitézek
54. 3. Mint hogy nem türheti || immár <...> égő tüzet

E csoportban 15 verssort igazított úgy, hogy 13 szótagú verssorokat rövidített 12 szótagúakra. — A felsoroltakon kívül van még néhány sor, melyeket egyenként kell megvizsgálnunk.

- IV. 62. 4. Addig az horuát Bán || nézd mint ront <bennünket> *minket*
V. 90. 2. Vagy <el> uégzem éltemet || magam kardgyáual
VIII. 41. 4. Sem<mi> erőtül nem tud || nak ezek félni

E három sorban a tizenkettes szótagszámot egy-egy szótag elhagyásával 11 szótagúra rövidítette. Meg kell azonban jegyeznünk már most azt, hogy a nyomdai példányban az 1. és 2. sort ismét tizenkettesekre egészítette ki, úgy azonban, hogy a kéziratban törölt szavak helyére másokat iktatott be.

- III. 19. 3. Es ű hiszen uala || az bolond Alkorámban

E sort pedig az ű névszó betoldásával 13 szótagúra bővítette. A nyomdai példányban ezt is kijavította tizenkettesre, úgy azonban, hogy az az névelőt törölte.

- I. 87. 3. Es noha külömb <io> nem || zet-ek -ből állottak
V. 20. 4. Illetlen meg <uenk ue- || uenk erős kü falát

⁵ E verssorok előtt álló számok az ének, versszak és a sor számát adják a nyomtatott kiadás számozása szerint. A kurzív szedés mindig beszúrt szót vagy szótagot, <> kitörölt szót vagy szótagot jelöl.

E négy sorban egy-egy szót új szóval cserél, de vigyáz arra, hogy a sor tizenkét szótagú maradjon.

A *Zágrábi kézirat* felsorolt javításai Zrínyitől erednek, az ő kézírásával készültek. E javításokat Piszarevics Sándor vizsgálta először.⁶ Mindennemű javítást, a nagyobb szövegjavításokat is egybefoglalva, hetvenegy javítást számolt össze. Ezeket egybevetve az imént felsorolt javításokkal, az általunk megállapítottakból csak 10 szerepel Piszarevics jegyzékében. Tehát 28 javítást nem említ. És így tesz Négyesy László is, aki kiadásának jegyzeteiben a javításoknak csupán csak egy részét említi és nem vizsgálja azt sem, hogy azok kitől származnak. Pedig e javítások ismerete nem közömbös, mert a verstani vizsgálódásoknál ismételtlen hivatkoznak rájuk, nem egyszer számszerűségükben is, meg szövegükben is tévesen.

Tovább folytatva vizsgálódásainkat, meg kell vizsgálnunk azokat a javításokat, melyeket Zrínyi a *zágrábi kézirat*ról másolt nyomdai kézirati példányon végrehajtott. A kézirat és a kiadás ilyen jellegű szövegtételei a következők:

- I. 10. 2. Irigység gyűlölség || *es* hamis tanáchlás
21. 1. En pengig töröknek || adok *oly* hatalmat
46. 1. Nagy vigan Alecto || el tűnék *ott* mindgyárt
49. 1. Fel kelvén ágyából || *ű* meg parancholá
86. 3. Az Szulimán Chászár || mért *ű* tüle féle
- II. 22. 3. De neki meg felelt || Turi *György* ágyuja
28. 3. Immár tized napja || hogy hever az sánczon
- III. 1. 3. Ha mit el végezis || *ő* gondolattayából
22. 1. De az lány főlyhökis || engemet biztatnak
22. 2. Mert lá *hogy* chak immár || essőben állanak
23. 1. De az mely Zriniről || beszéllesz énnékem
35. 1. Adsz nyáron nyugovást || és *szép* chendezséget
60. 2. Addig vitéz Zrini || az lesbül ki-jöve
77. 3. Hogy ha nem érkezik || hamar az segítség
84. 3. Mehmet roszul torlod || *meg* fiad veszését
99. 2. Mikor Pál még többet || *is* szolny akara
- IV. 28. 1. Mikor Sziget várhoz || közel érkezének
50. 3. Hidgyed de hallottam || *es* az *ő* sarczának
62. 4. Addig az Horvát Bán || nézd *miként* ront minket
- V. 34. 2. Avagy madár gyomra || *mi* koporsó helyünk
36. 3. Előtte *meg* rendelt || seregben állottak
54. 3. Mondom *bizony* hatal- || mas Bika Andrással
70. 2. Hogy az Török Chászár || késziti kardgyát rám
90. 2. Vagy *hogy* végzem élte- || met magam kardgyával
- VI. 5. 4. *De* mégis vadab De- || mirhámnál nem lenne
24. 2. De Uraság jelé || ért most azt kívánnya
33. 2. Ninchen már hely az ho- || vá fellyeb vihessed
55. 4. Hon louas s Janchárnak || szállitna seregét
76. 2. Gázolua indult, mint || sok sűrű nádasság
103. 3. Nagy fegyver szélúszel || kemény paysa *meg-tölt*
- VIII. 25. 2. Hogy vigyem kezében || és *ő* *hogy* meg lássa
85. 1. Enged-*meg* hogy hat e- || rős Vitéz közülünk
- IX. 27. 4. En iffiu fejemre || de *el* megyek veled
81. 1. Chudálva halgattya || *io* Zrini ezeket
- X. 29. 2. Keze miát Haszá- || novich *ot* el esik
- XI. 49. 2. Kinek orra körme || fegyveres és horgas
60. 1. Mikor közel Vidhoz || Demirhám *el-juta*
- XII. 94. 1. Nem visz engem hidgyed || *el* az kegyetlenség
104. 2. Sok török elejben || jün *nagy* vigassággal
- XIII. 24. 2. Az kitül lén az Vid- || nak ilyen felelet
35. 3. Lesz, mert az Szulimán- || nal vitézség vész-el
36. 3. Ez után Szokolo- || vich Mehmetet kiált

⁶ PISZAREVICUS SÁNDOR: A magyar és horvát Zrínyiász. Zágráb 1901. 11—20.

48. 1. Osztán kárunk után || még megh se vehessük
 71. 4. De viszonttag nagy ve- || szély elő-kerülhet
 97. 3. Szívét vett magában, || és hogy az heába
 XIV. 23. 1. Alderán egy réz ve- || szöt kezében veszen
 XV. 6. 2. Egész ez világnak || evel példát hadgyunk.
 30. 3. Nem nem de hogy egy had || mennyen fegyverközni
 40. 4. Gábrriel Zrininek || akkoron így szollot
 50. 1. Angyali Legio || szép fényes szárnyával
 55. 1. És az várbul ki-me ||gyen nagy bátor szível

Tehát Zrínyi, mikor a nyomdai kéziratot átjavította, ötvenegy esetben igazított azon úgy, hogy negyvenhét esetben egy-egy szótag, vagy egyszótagú szó betoldásával a tizenegyszótagú verssort tizenkettősré bővítette, három esetben tíz szótagút javított tizenkettősré : (V. 54. 3. XV. 40. 4. és 55. 1.) és egy esetben (XV. 6. 2.) két szó betoldásával 9 szótagú sort javított tizenkettősré.

- II. 15. 3. Soknak teli gégé- || jéből <az> bor ki-omlik
 III. 19. 3. És ő hiszen vala || <az> bolond Alkorámban
 IV. 36. 4. Sokat járnod, s farad- || nod <és> veritékezned
 VIII. 10. 2. Es hi<he>tetlen teste- || ket halomban rakád
 4. Ezért, és jó hírért || él<e>tedet te ne szánd
 IX. 14. 2. Ki keveseb kár nél- || kül ezt<et>fölvállalya
 38. 4. Mindenkor<on> meg talál- || lyuk nálad ezeket
 40. 3. Mellyet el-vett<e> teste- || rül Abdus Elamnak
 45. 1. Nem menének <az> vártul || igen messi földre
 77. 3. Soha <az> ti dichiret- || re méltó hiretek
 X. 26. 4. Az ki majd meg chelek- || <e>szí, hogy légy föld alatt?
 XII. 17. 1. Hej csak <te> szép szemeid || vigasztalnak engem
 81. 3. Hidgyed, hidgyed <en> Uram || Sirena éneke
 XIII. 19. 2. S szerechen halálá || nak <es> mi oka légyen?
 33. 3. És ő r<e>á ragadgyon || hirem én tétemmel
 XIV. 59. 4. Kereste meg, s nyug<o>vás- || bul föl-ráz engemet
 105. 1. Öszve chapának osz- || tán oly<an>kegyetlenül
 XV. 18. 4. Tronussa <volt> helyheztet- || ve nagy örökségben

A felsorolt 18 esetben a kézirat tizenhárom szótagú soraiból rövidített tizenkettősökre.

- III. 38. 2. <Es> Mindenek közöt va- || gyon nagy böchülemem
 112. 4. Mert nagy vitézségét || <ü>magais chudálta
 62. 4. Addig az Horvát Bán || nézd <mint> miként ront minket
 VII. 29. 1. <Ü> S chak azon törődik || hogy ágyon halna meg
 VIII. 99. 2. <En> Ennek az dolognak || tudom jól idejét
 XIV. 113. 3. Arra siralmas lel- || két föld alá <ereszté> veté

A felsorolt hat sorban szavakat törölt és újakat iktatott be, de mindig úgy, hogy a tizenkét szótag megmaradjon.

- I. 78. 2. Ezek Lajos királt || <meg> verték chidákkal
 II. 38. 2. Könnyen esmérhetni || hogy <nagy> gondgya lehet
 III. 85. 2. Mert lá meg őlet <te> tét || Zrini kezétül
 90. 1. Egy reménsége van || meg győze<te>tteknek
 V. 39. 2. Abbul az chapásbul || kit Rahmattul nyert uala
 VII. 25. 4. Zrini egésségé- || ért álnok török ebek

Az első két sor egy szó elhagyásával a 3. 4. tizenegyesre rövidült, az ötödikben egy szó, a hatodikban egy szótag hozzáadásával tizenhámasra bővítette.

Summázva vizsgálódásaink eredményét, megállapíthatjuk, hogy Zrínyi a zágrábi kéziratban 36 esetben javított úgy, hogy eredeti fogalmazványának verselését megváltoztatta. A bécsi kiadásban pedig 81 olyan szövegtérést találtunk, amely a verselést változtatta meg. Tehát összesen 117 esetben igazított műve verselésén.

Az utóbbi években Zrínyi sokat vitatott verselése újra vizsgálat alá került. Vargyas Lajos és Horváth János művei és az azokban levő vitaanyag készlet arra, hogy vizsgálódásaink versteni eredményeit is lemérjük. Már Horváth János is megállapította, hogy a tizenkét szótagú sorok esetében : „Zrínyinek . . . . . pontosságra törekvése határozottan megállapít-

ható”, és hogy: „Sokkal kevesebb gondot fordított Zrínyi a középmetset megtartására.⁷ A magunk megállapításai szerint Zrínyi a két javítás során 107 esetben igazított a verselésen úgy, hogy 11 vagy 13 szótagú verssorokat 12 szótagszámúakra javította vagy 12 szótagúakon igazított úgy, hogy a 12 szótagot továbbra is megőrizte. E javítások világosan megmutatják, hogy Zrínyi a tizenkettes szótagszám betartására törekedett, noha még így sem javított ki minden 11, vagy 13 szótagszámú sort tizenkettesre. — A 11 vagy 13 szótagúra „rontott” sorok kérdésének tisztázása a kritikai kiadásra vár, lehetséges, hogy ezek nyomdai gondatlanság következményei.

Tovább vizsgálva azokat a sorokat, melyeket Zrínyi a verselés szempontjából igazított, de mellőzve azokat, ahol a szótagszámot nem tizenkettesekre változtatta, megállapíthatjuk, hogy a kézirat 12-esekre javított 32 sorában nyolc esetben hiányzik a középmetset, míg a nyomtatott szövegben 75 sorból 27 esetben, sőt a kéziratban a pontatlan metszésű 9 sor között 4 esetben a középmetsetet éppen a javításkor „rontotta” el. A nyomtatott szövegben a pontatlan középmetsetszerű sorban a javításkor 9 esetben került rossz helyre a metset. A megvizsgált 107 tizenkettesekre igazított sorból következő eredmények figyelemre méltóak, azért, mert a javítás több műgondot követelő munkájának eredményei. Fokozott figyelemmel készültek és azt a törekvést mutatják, hogy kiküszöbölje eposzából a verselési hibákat. Igazításai azonban a hibás szótagszámú soroknak tizenkettesekre való helyreállításában merültek ki, a középmetset helyreállítására viszont nem törekedett. A cezúra kijavítására egyetlen, elszigetelt esetet találtunk (VII. 29. 2.), de semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy ez szándékos lett volna. Zrínyi tehát a középmetset elmaradását nem tekintette verselési hibának, csupán a tizenkettes szótagszám betartását tartotta fontosnak. Erőteljesen bizonyítja ezt, hogy a megvizsgált 107 „kijavított” sorból 35 esetben hiányzik a cezúra. Előszavának műve verselési fogyatékoságaira utaló híres mondata ezért csak a megmaradt rossz szótagszámú sorokra vonatkozhat.

Vizsgálódásaink végeredményeképpen megállapíthatjuk, hogy Zrínyi verses műveinek eredeti nyelvjárását és helyesírását leghívebben a zágrábi kézirat őrizte meg; az ADRIAI TENGERNÉK SYRENAIA végleges szövegállománya pedig a bécsi kiadás.

DANCI JÓZSEF

L'UDOVÍT ŠTŪR TANULÓÉVEI GYÖRÖTT

A szlovák irodalomtörténeti könyvek azt írják L'udovít Štúrról, hogy két évig (1827—8 és 1828—29) Győrött végezte *gimnáziumi* tanulmányait. Így találjuk ezt a régebbi íróknál, pl. Vlček, Dejiny lit. slov. 1933, 91. l. Az újabb könyvek sem jelölik meg pontosabban a Štúr látogatta iskolát, pl. Výbor zo spisov L'ud. Štúra 1931. 180. l., Súčasníci o L'udovítovi Štúrovi, 1955. Amikor L'udovít Štúr iskoláit végezte, Győrött két gimnázium működött. Az egyik főgimnázium volt: a Széchenyi térre néző jelenlegi Czuczor Gergely gimnázium (1802 óta a bencések vezetése alatt); a másik algimnázium: a győri evangélikus gyülekezet iskolája. L'udovít Štúr nevét és adatait az algimnázium matriculái őrzik Petz Lajos tanár nevével együtt, aki a szláv öntudat felébresztésével irányadó hatással volt tanítványa egész életművére. A győri ev. algimnázium a XVI. század végétől kezdve működött néhány megszakítással 1884-ig. A győri evangélikus egyház levéltárosa készséges tájékoztatása szerint iskolájuk a XIX. században algimnázium volt. Elém tette a két kéziratot kötetet, amelyben a L'udovít Štúrra vonatkozó adatok megtalálhatók. E köteteken könyvtári szám nincs, lapszámozással sincsenek ellátva.

Az egyik kötet címe: *Matricula discipulorum Scholae Evang. Aug. Conf. addictae Jaurinensis*. A Štúr nevet keresve először Štúr Károlyra, L'udovít Štúr bátyjára bukkantam. Az 1823—4 tanévben az *advenae* (újonnan érkezettek) között szerepelnek adatai:

Discipuli Classis Primae — Anno Scholastico 1823—1824.

Numerus universalis 641, Numerus Annuus 15.

Nomen, Religio, Natio: *Carolus Staur*, A. C. Slavus,

Patria et Parentes: Zay Ugrótz, Trents., Samuel, Ludirector,

Hospitium: apud haeredes Andrásyanas in platea Reform.

Vivendi modus: in victu

Aetas: 12

⁷ HORVÁTH JÁNOS: A magyar vers. Bp. 1948, 293.

Adventus : 3 Nov. 1823.

Discessus : Post Examen aestivum 1825 Sopronii studia contin.

A *Matricula Discipulorum*nak ugyanabban a kötetében, pár lappal hátrább található

Ludovít Štúr anyakönyvi adatai :

Anno Scholastico 1827/8. — Advenae

Numerus universalis 725, Numerus Annuus 14.

Nomen, Religio, Natio : *Ludovicus Staur A. C. Slavus*,

Patria et Parentes : Zay Ugrócz-Trentsin. p(ater) Samuel ludimagister

Hospitium : apud Adam. Balogh

Vivendi modus : in victu

Aetas : 12

Terminus adventus : 3 Sept.

Discessus aliaque notanda : 1829 post Examen aestivum discessit alibi studia continuaturus.

A győri aligmnáziumban a Štúr testvéreken kívül sok más *Slavus* nemzetiségű tanuló volt. Pl. Štúr Károly első évében a következők nevét olvashatjuk (1823—4) : Andreas Mischo-vitz, Miava ; Joannes Kiko, Zay Ugrócz : Ladislaus Mittak, Szakoltza.

1825—6. tanévben: Andreas Ostrovsky, Hrussov Nitr. ; Martinus Ostrovsky ugyan-onnan ; Ludovicus Kostyaly (Num. univ. 677, 678, 687.).

Az 1826—7. tanévben : Ladislaus Paulliny (num. univ. 710), Nemes Podhrad, Trench. p(ater) Sigismundus VDMr (Verbi Divini Minister) et Senior.

Az 1827—8. tanévben, Ludovít Štúr első évében osztálytársai között *Slavus* nemzetiségűek: Samuel Melferber, Zay Ugrócz ; Joannes Kiss, Zay Ugrócz ; Dionysius Car. Doleschal, Vág-újhely ; Ludovicus Mittak, Szakoltza. — Nemzetiségi megoszlás szempontjából az 1827—8. tanév nagyon érdekes : az Advenae között van 7 Germanus, 5 Slavus és 1 Hungarus. Hogy a számok eme tükrében megérezzük az igazságot, tudnunk kell, hogy a XIX. sz. elején Győr környékén, s főleg Győrött sok német anyanyelvű lakott, a *Slavus* nemzetiségűek nagy terület-ről szedődtek össze, míg a magyar evangélikusok a Dunántúl felső részén több evangélikus iskolát találtak (pl. Sopron, Pápa).

Ludovít Štúrral kapcsolatban még megemlékezünk két tanuló nevével, akiket eddig nem említettünk. Az egyik *Carolus Steltzer* A. C. Slavus, Trenchiniensis. Steltzer 1826. szept. 12-én iratkozott be az aligmnáziumba és 1828-ban távozott. A *Matricula Hospitium* rovata szerint apud Adamum Balogh in Suburb. lakott, vagyis egy évig Ludovít Štúrral egy házban élt. A másik megemlítendő név : *Carolus Schmidt* A. C. Germanus, Saschino — Nitr. Ő 1827-ben távozott haza a Balogh Ádám-féle hospitiumból. Feltehető, hogy az ő helyét foglalta el ugyanannál a Balogh Ádámnál Ludovít Štúr.

*

A másik nagy fóliánsokból összekötött könyvnek a címe : *Protocolum — exhibendo Series Examinum recitans Docentes, Discentes, Doctrinnasque omnes Ludí Litterarii Augustano Evangelici Jaurinensis . . .* A Protocolum 1783-ik évvel kezdődően őrzí a vizsgák sorozatát, tanárok, tanulók nevét és a tantárgyakat. De egy hiánya van a mi szempontunkból : nagyon szeretnénk tudni Ludovít Štúr érdemjegyeit. A Protocolum erről nem tájékoztat. Megtudjuk belőle, hogy a Győrött töltött két tanévben Ludovít Štúr a grammatico-syntaxista tanulmányokat végezte, milyen tantárgyakból tett vizsgát, kik voltak osztálytársai és hogy mind a négy félévben Petz Lipót volt a tanára. Ugyanis a Protocolumból az tűnik ki, hogy egy-egy osztályban minden tantárgyat ugyanaz a tanár tanította. Nézzük csak tovább a Protocolumot, mit tár elénk Ludovít Štúr tanulmányairól.

Az 1827—8. tanév első félévi vizsgájáról a következő jegyzőkönyvet kapjuk :

„Conspectus Examinis publici hyemalis cum Classe Grammatico-Syntactica Aug. Conf. Add. Jaur. die 11 Febr. 1828 habiti.

1. Ex doctrina christiana Caput de Deo ejusque attributis repetiit.

2. Ex Corn. Nepote Thrasybulum et Cononem grammaticae et syntactice resolvit et in vernaculas vertit.

3. Historiam Romanorum usque Augusti tempora retulit.

4. Ex historia naturali de Elementis et Mineralibus egit.

5. Ex Geographia Conspectum Europae et Imperii Austriaci dedit.

6. In Graecis Narrationes aliquot Aliani grammaticae resolvit et vertit.

7. Ex Arithmetica Fractiones et Regulam auream simplicem et compositam repetiit.

8. Ex Ovidii Nasonis Tristium Libro IV. Eleg. 1. prosodice resolvit et X. in vernaculas vertit.

9. Styli Exercitia legit.

1. sz. kép: Ide járt iskolába L'udovit Štúr

10. Declamationes tribus linguis et Colloquia latina dixit, Mappas et Calligraphiae Specimina ostendit et Gratiarum actione Examen clausit.”

Utána találjuk a tanulók névsorát: a többi közül kiemeljük a *Slavus* nemzetiségűeket, a nevük előtt álló sorszámmal. Ezt ugyanígy tesszük a következő vizsgajegyzőkönyvek után is, Catalogus Discipulorum:

1. *Syntaxistarum*:

12. Kis Joannes, Zay Ugrócz — Trenchiniensis.

16. Melferber Samuel, Zay Ugrócz — Trenchiniensis.

21. *Staur Ludovicus*, Zay Ugrócz — Trenchiniensis.

22. Steltzer Carolus, Trenchiniensis. (Összesen 26.)

2. *Grammatistarum*: összesen 17. A két osztályban együtt 43.

Docente Leopoldo Petz mp Rectore et V.D.M.

Hogy némi betekintést nyerjünk a győri evangélikus algimnázium életébe, kitérünk arra, hogy az itt bemutatott jegyzőkönyvi vizsgával egy időben még a következő vizsgákat tartották meg:

Február 12-én volt a grammatico-donatisták vizsgája, 56 tanulóval. Tanáruk Joan. Turtsányi.

Február 12-én volt a második Classisbéli tanítványok vizsgája. Ebben az osztályban 70 tanuló volt Skita Mihály keze alatt.

Ugyancsak február 12-én volt a „Serdülő Leány-nevendékség” vizsgája. Itt 81 leány volt Zathureczky Sámuel tanító keze alatt.

Február 13-án volt a „mind a két nemből álló leggyengébb Tanítványok” vizsgája, Ezt a csoportot 43 fiú és 32 leány alkotta Győry András vezetése alatt.

*

Az 1827—8. tanév évvégi vizsgájának a jegyzőkönyve így szól:

„Conspectus Examinis publici aestivi cum Classe Grammatico-Syntactica Aug. Conf. Add. Jaur. die 23. Junii 1828 celebrati.

1. Doctrinae christianae Caput De Redemtionem et Rebus ultimis repetiit.
2. Corn. Nepotis Dionem et Phaedri fabulas grammaticae et syntactice resolvit in vernaculas vertit.

3. Graeca pensa ex Aliano resolvit, vertit et recitavit.

4. Ovidii Tristium Libri IV. Eleg. II. et IV. prosodice resolvit, vertit et versus turbatos in ordinem redegit.

5. Historiam Universalem ab Augusto usque ad Carolum M. recitavit.

6. Ex Historia Naturali Sectionem de Regno Vegetabili repetiit.

7. Ex Arithmetica Regulam auream Compositam, Societatis, Permutationis et Catenariam adplicavit.

8. Periodologiam repetiit et Styli Exercitia legit.

9. Geographiam Bohemiae, Moraviae, Galiciae et Hungariae tractavit, et Mappas domestica industria confectas ostendit.

10. Declamationes et Colloquia dixit, Calligraphiae Specimina exhibuit et Gratiarum actione Examen clausit.

Catalogus Discipulorum:

I. *Syntaxistarum*:

10. Kis Joannes, 14. Melferber Samuel, 16. Paullinyi Ladislaus, Nemes Podhrad,

17. *Staur Ludovicus*,

18. Steltzer Carolus . . . . Összesen 22.

II. *Grammatistarum*: Összesen 16. A két osztály együtt 38.

Docente Leopoldo Petz mp.”

Az 1828—9. tanév első félév vizsgájának a jegyzőkönyve:

d. 23. „Conspectus Examinis publici hyemalis cum Classe Gramm. Syntactica A. C. Add. Jaur. Febr. 1829. celebrati.

1. Ex Sacris Sectionem de amore erga Deum absolvit.

2. Corn. Nepotis Vitam Iphicratis et Chabriae grammaticae et syntactice resolvit et in vernaculas vertit.

3. Librum III. Fabularum Aesopicarum Phaedri vertit.

4. Ovidii Nasonis Tristium Libri I. Elegias tres priores prosodice resolvit et vertit.

5. Ex Geometria Planimetriam repetiit.

6. Historiae Hungariae Periodum I-am narravit.

7. Geographiam mathematicam recitavit.

8. Prosectus in Lingua graeca ostendit.

9. Arithmeticae practice tractavit.

10. Calligraphiae specimina ostendit, Declamationes et Colloquia dixit, et styli Exercitia legit.

Nomina Discipulorum:

7. *Syntaxistarum*: . . . 6. Kiss Joannes, 10. Melferber Samuel, 19. *Staur Ludovicus*, Zay-Ugrócz, Trenchin.

Összesen 20.

2. *Grammatistarum*: összesen 16. A kettő együtt 36.

Docente Leopoldo Petz mp.

Rectore et V. D. Ministro.”

Ludovít Štúr második győri tanévének utolsó vizsgája 1829. június 22-én volt. Erről a vizsgáról a következő jegyzőkönyv tanúskodik:

„Conspectus Examinis publici aestivi cum Classe Grammatico-Syntactica Aug. Conf. Add. Jaur. die 22 Junii 1829 habiti.

1. Ex Doctrina morali christiana de Officiis erga nosmet ipsos et alios repetiit.

2. Grammaticam, Syntaxin et Prosodiam ad Auctores latinos, Corn. Nepotem, Ovidium et Phaedrum adplicuit, et eosdem in vernaculas vertit.

3. Historiae Patriae Periodum II-am enarravit.

4. Ex Geometria Planimetriam et Stereometriam repetiit.

5. Ex Arithmetica practica problemata Regulae Catenariae et Allegationis repetiit.

6. Graecas quasdam narrationes ex Polyceno grammaticae resolvit et vertit.

7. Geographiam physicam, ex politica vero Germaniam et speciatim Regnum Borussiae percucurrit.
8. Periodologiam recitavit et Styli Exercitia legit.
9. Declamationes et Colloquia dixit.
10. Calligraphiae et Orthographiae Specimina ostendit, et gratiarum actione Examen clausit.

Catalogus Discipulorum :

1. *Synlaxistarum*: ... 6; Kiss Joannes, 9. Melferber Samuel, 18. *Staur Ludovicus*, Zay-Ugrócz Trenchiniensis.

A növendékek létszáma 19, a grammatistákkal együtt 34.

Docente Leopoldo Petz mp.

Rectore et V. D. Ministro Ecclae Jaurinensis."

A *Matricula Discipulorum* és a *Protocolum* ennyit mondanak Ludovit Stúrról. A Stúr név minden alkalommal *Staur* alakban fordul elő. Érdekes és talán nem is lenne nehéz anyakönyvekben vagy Ludovit Stúr cikkei nyomán annak felderítése, hogy mikor kezdtek írni *Staur* helyett Stúrt. Az általam ismert rokonság Stúrnak írja nevét. — Ludovit Stúr neve sem a *Matriculában*, sem a *Protocolumban* nem fordul elő későbbi dátumokkal kapcsolatban. De 1829. június 22-ével nemcsak Ludovit Stúr neve szűnik meg az algimnázium irattárában, hanem ugyanekkor szerepel utóljára a *Protocolumban* Petz Lipót neve is. Stúr életrajzírói foglalkoznak Petz Lipót alakjával. Ami adatot vele kapcsolatban tartalmaznak a győri ág. ev. irattár kötetei, igyekszem az érdeklődőknek rendelkezésére bocsátani. — Petz Lipót evangélikus lelkész volt. A győri algimnáziumban két huzamban működött. A vizsgakönyv (*Protocolum*) szerint az 1817—8. tanévben kezdi ott működését és 1818. január 26—27-én vizsgáztat először. Ekkor mint *docens* (tanár) írja alá magát. Az 1819. február 15—16-i vizsgán már mint *rector* (igazgató) szerepel. A következő tanévben neve nem szerepel az iskolai irattárban. Az 1822. március 26-i vizsgán ismét ő vizsgáztat mint *Rector Scholar. A. C. Add. Jaur. et Ecclae Jaur. V. D. Minister*. Mint cikkünkben közölt jegyzőkönyvekből kiténik, később ismét *docens* minőségben szerepel. Utolsó aláírása 1829. június 22-ről azt a feltételezést engedi meg, hogy az utóbbi években az iskolában *docens*, a templomban *rector* beosztása volt. — Az ev. gyülekezet jegyzőkönyvei arról is tanúskodnak, hogy Petz jó szónok hírében állott; a hívek kérték, hogy sorozzák őt be az állandó hitszónokok közé. Petz Győrből Sopronba távozott az ottani ág. ev. gyülekezet szolgálatába.

*

Ludovit Stúr lakásával kapcsolatban is van egy észrevételünk. A *Matricula Discipulorum* szerint Stúr *apud Adam, Balogh* lakott. A Sűcsásnici o Ludovítovi Stúrovi (1955) c. könyvben J. M. Hurban cikke úgy tudja, hogy Rak Ferenc volt a kosztadója, s a Rábca folyóra nézett az ablaka. A *Matriculában* Rak Ferenc neve nem szerepel. Azt lehetne feltételezni, hogy Baloghnál lakott, Raknál étkezett, amiért évi 160 aranyat fizettek utána. Bár azt is elfogadhatjuk, hogy Rak Ferencnél lakott is, étkezett is. Ugyanis a *Matriculában* a *hospitium* rovatban minden tanulónál csak egy név szerepel. Ez az egyöntetűség azt jelentené, hogy minden tanuló tanulmányai végéig kitartott ott, ahol kezdte. E valószínűtlenség alapján Ludovit Stúr is átmehetett Balogh Ádámtól Rak Ferenchez anyakönyvi bejegyzés nélkül.

A *Matricula* és Hurban adatai szerint keresni kezdtem Ludovit Stúr *hospitiumait*. Balogh Ádám házára és a Stúr Károlynál bejegyzett Andrassy-féle házra nem akadtam rá. Azonban a Rak-házra igen — a muzeológusok nem kis öröme. A műhely teli van a kádár mesterség régi szerszámaival; ui. Rakék évszázadokon át kádárok voltak. Ez a ház alig változott valamit. Az épület legnagyobb részét jelenleg is Rak József lakja, Stúr kosztadójának egyenes ági leszármazottja. A kb. 40 m hosszú épületet most négy család lakja. Az épület egyik vége a Festő utcára néz. Ez az utcai rész szépen meg van újítva. Az épület másik vége a régi Rábca-mederre tekint. Nagyon szerény külsejű ház viseli a házszámot: Bercsényi liget 77. A jelenlegi utcai kiskapu felett látszik a régi szélesebb kapu boltíve. Azokon a régi kő küszöbökön lépünk be az udvarra, amelyeket Ludovit Stúr is koptatott. A régi széles kapu küszöbkövei a jelenlegi keskenyebb kapu aljában lépcsőként vannak egymásra téve. Az utcai szoba ablaka (amely szobában Stúr lakott) már „újabb”, mert a Rak család jelenlegi képviselője, a 85 éves Rak József csinálta fiatalabb korában. A szoba méretei: $3\frac{1}{2}$ m széles, 5 m hosszú, $2\frac{1}{2}$ m magas. E méretekből következtetve Ludovit Stúr valószínűleg nem egyedül lakott benne. A szobába jelenleg a konyhából vezet az ajtó. A jelenlegi ablak helyén állt az az ablak, amelyen át a fiatal Ludovit Stúr látta az utcát, a Rábcát és Rakéknak — a módos evangélikus családnak — a „fürdőházát”. Rakék fürdőháza Ludovit Stúr győri tanulóévei korában vízben lebegő hordókon

2. sz. kép: A ház, amelyben L'udovit Štúr lakott. Az épülettől a Rábca kb. 15 méterre folyt:

nyugodott. Három fürdőkabin állt rajta (a kabinokhoz később Rakék még nyolc kabin. vettek a hordós alépitménnyel együtt). Az ablak maradványai, amelyeken át L'udovit Štúr látta a leírt dolgokat, részben ma is megvannak. Az ablak faalkatrészeinek nagy részét 1958 szeptemberében tüzelték el, de egyes darabjai megmaradtak. A megmaradt faalkatrészek a teljes egészében meglévő vasráccsal együtt most már nagyobb kíméletben részesülnek.

Ugyancsak áll a régi iskolaépület is. Falai a régiek, egyébként renoválva van. Egyik része iskolai altiszti lakásul szolgál. Megtalálható Petőfi tér 1 szám alatt, a konventépület udvarán.

Rak Józsefék régi diáklakójukról és annak későbbi nagyságáról eddig nem tudtak semmit.